Konferencia a dombói vár régészeti feltárásának újabb eredményeiről

2021

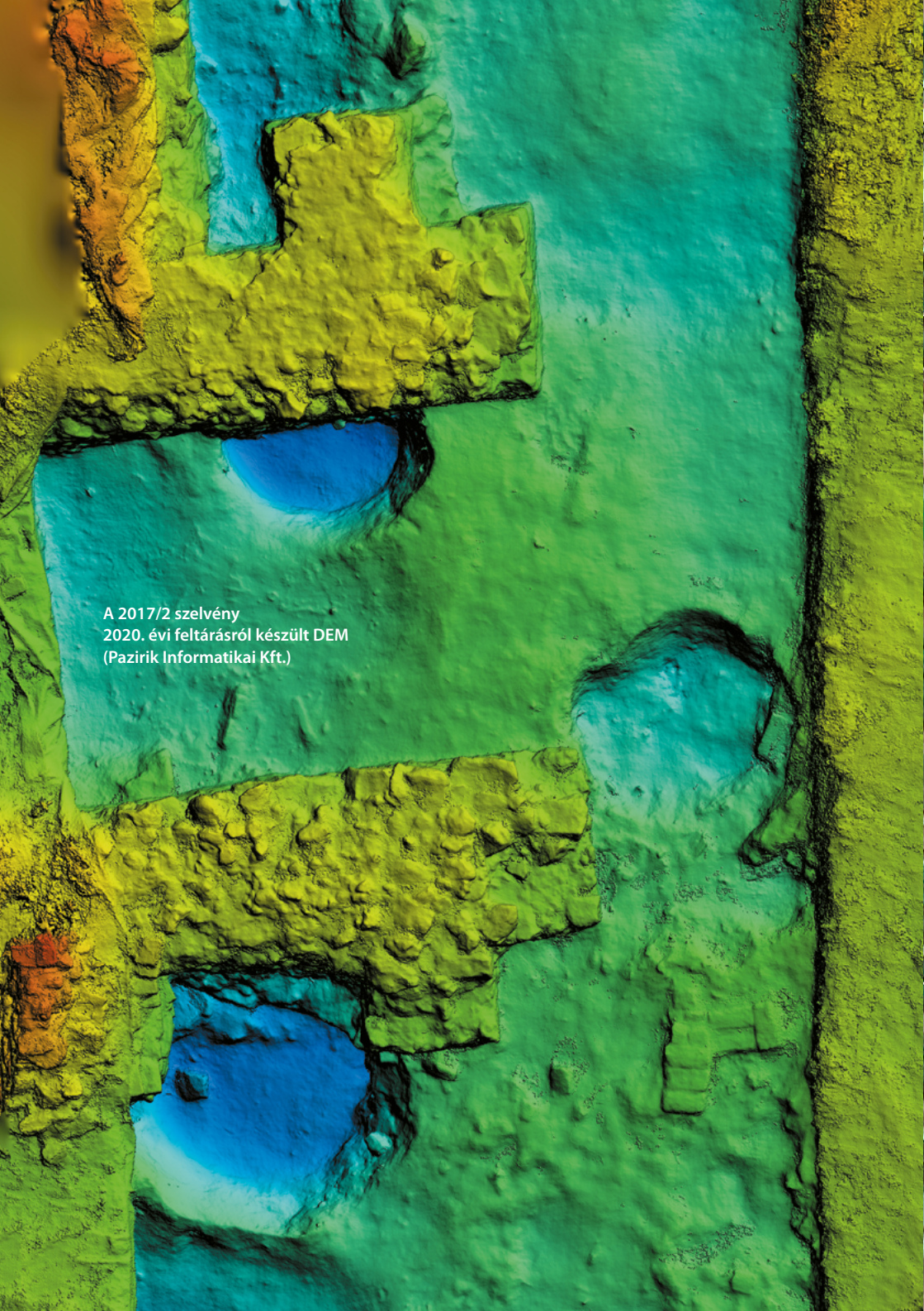

A 2017/2 szelvény
2020. évi feltárásról készült DEM
(Pazirik Informatikai Kft.)

Konferencia a dombói vár régészeti feltárásának újabb eredményeiről

SZERKESZTETTE BERTA ADRIÁN

Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Régészeti Intézet

Dombóvár Város Önkormányzata

Dombóvári Kulturális Szolgáltató Központ

Budapest – Dombóvár
2021

CASTRUM DOMBO 2021 KONFERENCIA

Időpont: 2021. szeptember 10., péntek
Helyszín: Dombóvári Művelődési Ház
7200 Dombóvár, Hunyadi tér 25.
Web: www.castrumdombo.hu
Információ: dombovar.golyavar@gmail.com

Absztrakt kötet

Szerkesztette: Berta Adrián
Tipográfia: Erky-Nagy Tibor
Nyomdai munkák: SZECSOX Nyomdaipari Kft.
Felelős vezető: Csonti Zoltán

A konferencia szervezői

Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet
Dombóvár Város Önkormányzata
Dombóvári Kulturális Szolgáltató Központ

Támogatók

Nemzeti Kulturális Alap
Dombóvár Város Önkormányzata
Greypixel Geometrics

TARTALOM

Program ■ 4–5

Előadások ■ 6–19

Poszter ■ 20–21

Előadások ■ 22–35

Előadók ■ 36–37

Jegyzetek ■ 38–39

Helyszín-információk ■ 40

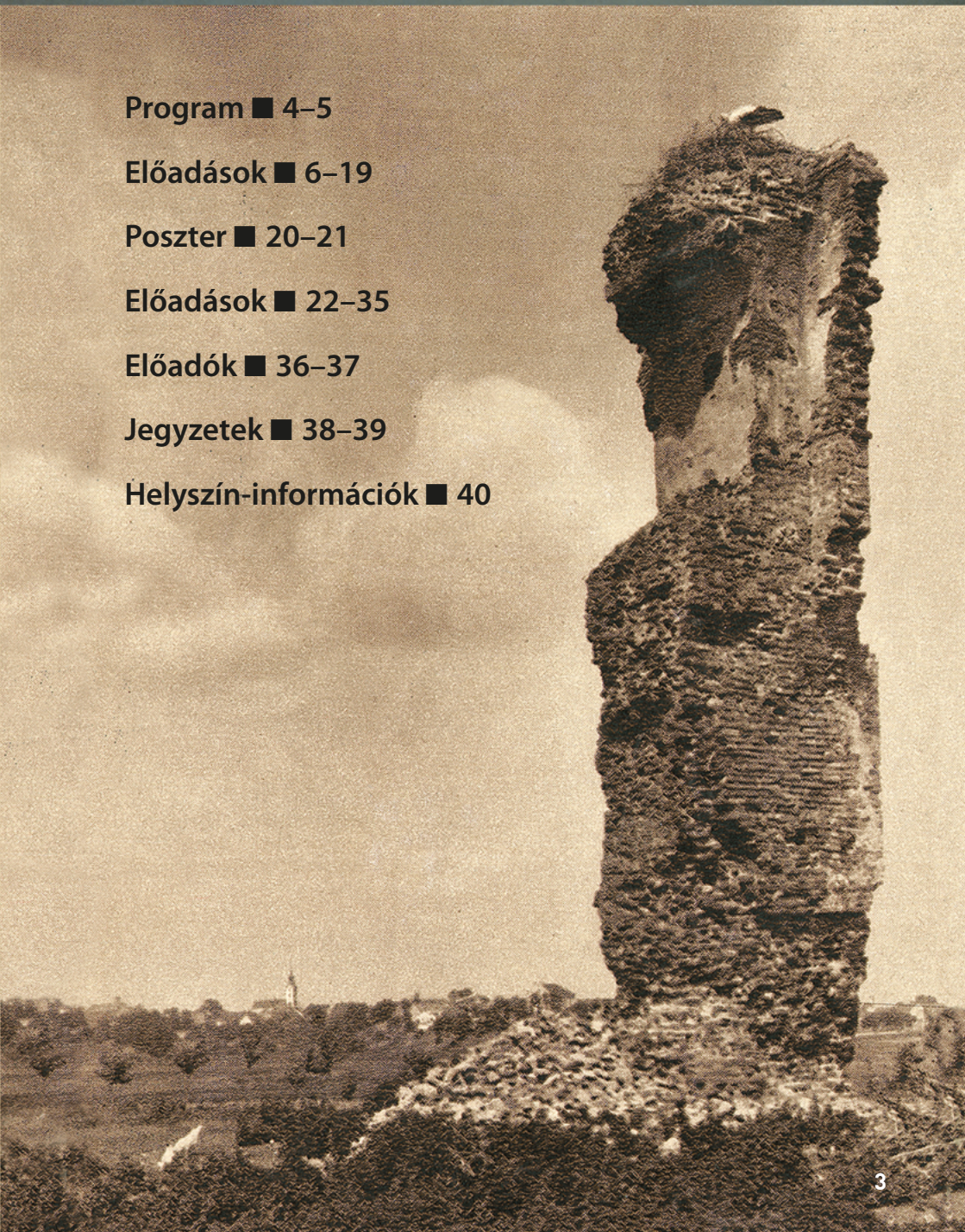

Castrum Dombo 2021

Konferencia a dombói vár régészeti feltárásának újabb eredményeiről

14.00–14.15 óra

Köszöntő
Pintér Szilárd, Dombóvár város polgármestere

I. 14.15–14.50 óra

1. Berta Adrián: A dombói vár régészeti kutatása, 2014–2021

14.50–15.00 óra SZÜNET

II. 15.00–16.10 óra

2. Buzás Gergely: A 16. századi Dombó várának virtuális rekonstrukciója
3. Varga B. Zsuzsanna: Csillag és kereszt. A dombói vár fenékbélyeges kerámiái
4. Suhajda Levente: Cseréppipák a dombóvári Gólyavárból

Hozzászólások, vita

16.10–16.20 óra SZÜNET

III. 16.20–17.30 óra

5. Rekeczki Kinga, Sipos György: A dombói vár tégláinak kormeghatározása termolumineszcens módszerrel
6. Gál Erika: Előzetes eredmények Dombóvár-Gólyavár középkori és törökkori állatcsontleleteiről

7. Sztankovánszki Tibor, Sz. Osváth Zsófia, Bajnóczi Bernadett, Fórizs István, Szabó Máté: Dombóvár-Gólyavár késő középkori és kora újkori üvegleletei

Hozzászólások, vita

17.30–17.50 óra SZÜNET

IV. 17.50–19.00 óra

8. Takács Istvánné: Dombóvár az Esterházyak birtokában
9. Erky-Nagy Tibor: Ásó nélkül
10. Müller Ádám: A „Gólyavár" emlékezete a helyi sajtóban, az irodalomban és a köztudatban

Hozzászólások, vita

19.00–19.10 óra SZÜNET

V. 19.10–19.30 óra

„… az Torony alat vagyon három kapu…"
Sinyi Zsolt rövidfilmje a dombói vár feltárásáról

19.30–19.40 óra

Zárszó

Slide-alapok: Weich Éva

A szekciók közti szünetekben virtuálisvalóság-technológia alkalmazásával panorámatúra az ásatás különböző fázisain keresztül (Sipos Máté – Greypixel Geometrics)

A dombói vár régészeti kutatása 2014–2021

BERTA ADRIÁN

Dombóvártól délre, a Kapos partján, az ártérből szigetszerűen kiemelkedő dombon található a Gólyavár néven ismert középkori vár maradványa. A Dombai család egykori rezidenciája már a 19. század elején is ismert volt a kutatók számára, de régészeti módszerekkel csak az 1960-as évektől kezdték el vizsgálni, a szisztematikus kutatások megkezdésére pedig csak 2014-ben került sor. Jelenleg négy falcsonk látható az egykori vár területén: a délkeleti oldalon egy téglából épült pillér maradványa, az északi részén pedig három, vegyes tégla-kő építésű faltömb. A Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézete szervezésében, Dombóvár Város Önkormányzatának finanszírozásával és a Nemzeti Kulturális Alap Örökségvédelmi Kollégiumának támogatásával a lelőhelyen immár nyolc éve tartó feltárás során hagyományos régészeti és geofizikai módszerek segítségével sikerült feltérképezni a vár kiterjedését, tisztázni a főbb építési periódusait és megismerni a jellemző rétegtani viszonyait. Az előkerült nagy mennyiségű leletanyag a vár középkori és hódoltság kori életére vonatkozóan nyújt értékes adatokat.

Az elmúlt években a középkori erősség területén hat kutatóárok, három szonda és tizenhat szelvény megnyitására került sor, elsősorban azokon a pontokon, ahol várható volt, hogy a vár alaprajzi elrendezésére vonatkozó adatok kerülhetnek elő. Emellett elkezdődött a déli épületszárny, a keleti várfal és az ún. nyugati belső torony szisztematikus feltárása is. Ezek összesen 800 m^2-t tettek ki, azonban a teljes, az altalajt képező alluviális homok szintjéig történő kibontást mindössze öt kutatóárokban, öt szelvényben és két szondában sikerült eddig elvégezni, míg a többinél a feltárási folyamat még különböző szakaszokban tart. A vár még eddig feltáratlan részén, valamint a körülötte elterülő egykori település helyén roncsolásmentes vizsgálatok kezdődtek, amelyeknek a során nyert adatok feldolgozása és kiértékelése jelenleg is tart.

A Kapos menti erősség a 14. század legvégén vagy a 15. század elején épült. Ez a korai építmény kissé szabálytalan téglalap alaprajzú, körülbelül 44×24 méter kiter-

A lelőhelyről 2020-ban készült textúrázott 3D lézerszkenneres felmérés (Greypixel Geometrics Kft.)

A lelőhelyről 2020-ban készült 3D lézerszkenneres felmérés (Greypixel Geometrics Kft.)

A régészeti lelőhelyről 2020. tavaszán készült drónfelvétel (Greypixel Geometrics Kft.)

jedésű épület volt, az északi és a déli oldalán egy-egy épületszárnnyal, feltehetően nyugatra néző kapuval, körülötte fapalánkkal és több méter széles várárokkal. Az első nagyobb átépítésre a Zsigmond kor végén kerülhetett sor, amikor az eredeti kapubejárót kiszélesítették és egy nagyméretű kaputornyot emeltek a helyén, továbbá a vár déli oldalán álló épületszárny szélességét majdnem a kétszeresére növelték. Ez utóbbit kívülről támpillérekkel is megerősítettek. Az egyik ilyen pillér teljes magasságában még napjainkban is áll a lelőhely délkeleti sarkán. Feltehetően ekkor vagy ezt követően húzták fel az északi szárny udvari homlokzati fala előtt álló két belső tornyot is. A harmadik szakaszban a déli épületszárny keleti falára építettek egy pilléreken nyugvó erkélyt, amelynek a nyomai a korábban említett pilléren még ma is megfigyelhetők. Végezetül egy reneszánsz átépítés során, feltehetően az 1520-as években, egy külső falgyűrűvel kerítették körül a várat, amelynek során a kaputornyot is kibővítették és megerősítették. Az eddigi feltárások során előkerült faragott kövek és a fennmaradt középkori és kora újkori írott források alapján a vár építészeti részleteit jelentős reneszánsz díszítőelemekkel is gazdagon ellátták. A Dombai család központja a 16. század elejére egy kb. 50×32 m alapterületű erősség lett, amely a szükséges védelmi funkciók mellett betöltötte a család birtokközpontjának és lakhelyének a szerepét is. A török hadak a 16. század negyvenes éveiben foglalták el, így az egykori főúri rezidenciából török végvár lett, amelyben kis létszámú, alapvetően délszláv eredetű várkatonaság állomásozott. A hódoltság korából írott adatok is maradtak fenn bizonyos, elsősorban védelmi célú építkezésekről, amelyek közül egy sánc részletét a 2020. évi feltárás folyamán sikerült megtalálni.

A török kiűzése után az Esterházyak birtokába került az épület, azonban néhány év elteltével, 1702-ben a bécsi Udvari Haditanács ezt is leromboltatta. A robbantás után, majd az azt követő több mint két évszázadon keresztül tartó, a romok folyamatos széthordása során az északi oldal három falcsonkja és az azokat összekötő falszakasz, továbbá az délkeleti pillér kivételével a várfalakat és az épületeket az alapokig lerombolták, az így keletkezett törmelékkel részben a várárkot töltötték fel, részben pedig a török kiűzése után a Kakasdombon újjáépülő Dombóvár házainak az építésekor használták fel. A vár maradványai, ha megváltozott módon is, de ma is szerves részét képezik Dombóvárnak.

A 16. századi Dombó várának virtuális rekonstrukciója

BUZÁS GERGELY

A későközépkori Dombó váráról sokáig a legrészletesebb képet az Esterházy Pál nádor számára Kelcz Mihály által 1692-ben készített összeírás alapján lehetett megalkotni. Emellett csak egy, szintén 17. század végi, meglehetősen vázlatos ábrázolás állt rendelkezésre, az Esterházy Pál szolgálatában álló Matthias Greischer rézmetszete. Ezek nyomán készült el 1994-ben Koppány Tibor rajzi rekonstrukciója, majd a 2000-es évek elején Erky-Nagy Tibor és Dunai József digitális rekonstrukciós kísérlete. Az utóbbi évek ásatásai és az ezekkel párhuzamosan folyó műszeres felmérések azonban jelentősen gyarapították ismereteinket a várról, ezért lehetővé és szükségessé is vált egy újabb, a jelenlegi ismereteinket tükröző rekonstrukció készítése.

A 3D digitális rekonstrukció alapját Berta Adrián 2019-ben összeállított periodizált ásatási alaprajza, valamint a vár délkeleti részén fennmaradt támpillér felmérései, továbbá az ásatási metszetekben rögzített rétegviszonyok jelentették. Míg az alaprajzi kiterjedést és méreteket az előbbi, a magassági dimenziókat az utóbbiak alapján határozhattuk meg. Az épület számos részletét: a szintek számát, a födémek típusát, a nyíláskereteket, a lépcsőházat, a két palotaszárnyat összekötő függőfolyosót Kelcz Mihály leírása alapján határoztuk meg. A sajnos teljes egészében hiányzó, csak Kelcz összeírásából ismert kőfaragványokat más lelőhelyekről, például a közeli Szászváról (keresztosztós ablak), vagy Tatáról (ballusztrád) ismert Jagelló-kori reneszánsz kőszerkezetek rekonstrukciói segítségével jelenítettük meg.

A rekonstrukció jelen formájában még csak egy vázlatnak tekinthető, hiszen számos részletet nem dolgoztunk ki rajta. Ennek elsősorban az az oka, hogy az ásatások jelenleg is folyamatban vannak, és ezek újabb eredményeivel folyamatosan frissíthető a digitális modell. Készítésével a célunk elsősorban a kutatás segítése azáltal, hogy egy ilyen virtuális térben felépített modell lehetővé teszi az épületszerkezetek lehetséges formáinak átgondolását, így akár a további kutatás egyes lépéseinek is irányt adhat.

A dombói vár 16. század eleji állapotának virtuális rekonstrukciója. Fent: délnyugat felől; lent: szintén délnyugat felől, madártávlatból (Buzás Gergely)

A dombói vár 16. század eleji állapotának virtuális rekonstrukciója. Fent: kelet felől; lent: északnyugat felől, madártávlatból (Buzás Gergely)

A dombói vár 16. század eleji állapotának virtuális rekonstrukciója. Fent: a déli épületszárny udvari homlokzati fala és a kaputorony; lent: az északi épületszárny udvari homlokzati fala (Buzás Gergely)

Csillag és kereszt

A dombói vár fenékbélyeges kerámiái

VARGA B. ZSUZSANNA

Dombóvár-Gólyavár lelőhelyen 2015 és 2017 között végzett régészeti feltárások során 40 darab 16–17. századi fenékbélyeges edénytöredék, valamint egy további, kiegészíthető fazék került elő.

A dombóvári kerámiaanyagban található töredékek fenékfelületén megjelenő jegyek közül a legelterjedtebb az egyenlőszárú kereszt és kör kombinációja, valamint a küllős kerék volt. Ezeken kívül találkozunk koncentrikus körökkel képzett fazekasjegyekkel és pentagrammával is. A késő középkori fenékbélyeges kerámiákkal foglalkozó hazai kutatás még korai fázisában tart, a használatukra és jelentésükre vonatozóan a régebbi és az újabb szakirodalomban sem kapunk mindent kielégítő magyarázatot, habár velük kapcsolatban már több elmélet is megfogalmazódott. Az Árpád-korban a bélyegek jelenléte különböző babonás szokásokhoz kapcsolható, azonban a késő középkorban ez a tendencia már nem mutatható ki. Ebben a korszakban inkább az egy régión belül található különböző fazekasműhelyekre vonatkozhatnak. A fazekasjeggyel ellátott edények elterjedése a hódoltsági területen meglehetősen egyenetlen, nagyobb számban a dél-dunántúli lelőhelyeken fordulnak elő.

Fenékbélyeges kerámiák
a dombói várból

5 cm

Cseréppipák a dombóvári Gólyavárból

SUHAJDA LEVENTE

A Kárpát-medencében 1576-ból ismert az első írásos adat a pipázásról, amikor Erdélyben III. Murád szultán követeinek fogadása alkalmával ismerkedtek meg ezzel a szokással. Ennél az időpontnál nem sokkal korábban indulhatott meg a cseréppipa gyártása a törököknél.

A Tolna megyei Dombó várát a török hadak 1546-ban vagy 1547-ben foglalták el, és majd csak közel 150 év után, 1686-ban került ismét magyar kézre. A legkorábbi pipaleletekre nagyjából ebből az időszakból számíthatunk.

A dombóvári Gólyavárat 2014-től kezdve tervásatás keretében folyamatosan tárják fel. Az erődítmény csaknem negyede (24%) került feltárásra. Ezekben az években összesen 17 pipát találtak. Habár kevés pipaleletre akadtak Dombóváron, de a leletek alapján már az 1600-as évek első felétől, közepétől 1686-ig bizonyosan jelen volt a pipázás szokása.

A török által elfoglalt kisebb-nagyobb jelentőségű várakban, városokban tömegesen kerülnek felszínre az ilyen típusú leletek. A teljesség igénye nélkül az egyes lelőhelyek cseréppipáinak a mennyisége: Jeni Palánkon terepbejárásokkor és a vár feltárásakor összesen 93 cseréppipára bukkantak. Az esztergomi várban 133 cseréppipát tártak fel. Az ónodi várból 47, a füleki várból 50 darab töredék ismert. A budai vízivárosból összesen 126 török kori pipát vagy annak töredékét találták meg az ott kivitelezett feltárások során. Az egri várból kiugróan magas volt a pipák, azon belül is a török kori cseréppipák száma, eddig 4000 darab ismert a hódoltság korából. Ekkor már széles körben elterjedt, nagy mennyiségben gyártották és kereskedtek vele.

A dombói vár pipái elhanyagolható mennyiséget jelentenek az ismert hazai pipaleletek között. Ez a kis szám részben azzal magyarázható, hogy a lelőhely még nincs teljesen feltárva, így ennek a lelettípusnak az előfordulásával, mennyiségi jellemzőivel kapcsolatban sem lehet átfogó képünk. Az összes eddig ismert példány a török korból származik. A leleteket két csoportra lehet osztani: díszes és díszítetlen pipákra.

Az utóbbiak használata a szegényebb várkatonasághoz köthető, ezeket feltehetően helyben készítették.

A 2015/3 szelvény feltárása során előkerült egy mesterjegyes pipa is, amely a bepecsételt jelzés alapján a távolabbi török területről származott. Ez az egyetlen olyan példány, ami bizonyíthatóan külföldi gyártóközpontban készült. A Török távolsági kereskedelem első bizonyítéka a pipák terén így Szegedről, Simontornyáról és Dombóvárról származik. A simontornyai pipa mesterjegyének arab nyelvű felirata (Gaál Attila fordításában): „Ibrahim bande", azaz Ibrahim rabszolga; ettől balra egy további arab betűs felirat látható: „Rukn al-Salheyya", ami a gyártás helyére utalt. A simontornyai darab a 17. század vége és a 18. század eleje közöttre keltezhető, ami azt jelent, hogy a másik két azonos mesterjeggyel ellátott pipa is ugyanerre az időszakra datálható.

Drónfelvétel a 2021. évi régészeti feltárásról

A dombói vár tégláinak kormeghatározása termolumineszcens módszerrel

REKECZKI KINGA, SIPOS GYÖRGY

A dombói vár Dombóvár városától délre, a Kapos folyó árteréből kiemelkedő dombon helyezkedik el. Az egykori várból ma mindössze három vegyes tégla-kő alapanyagú faltömb és egy téglaépítésű pillér maradványa látható. A lelőhely szisztematikus régészeti kutatása 2014-ben kezdődött, és azóta is folyamatosan tart.

Az eddigi ásatások eredményei alapján a vár építésétől az 1702. évi fennállásáig öt nagyobb építési periódust lehet elkülöníteni. A hagyományos régészeti módszerekkel történő keltezés azonban több szempontból is megerősítésre szorul, ugyanis a datáló értékkel bíró leletek, a lelőhely nagyfokú pusztulása és a közelmúltig tartó bolygatások miatt, nem eredeti helyükről kerültek elő, hanem másodlagos vagy harmadlagos feltöltésekből. A vár keltezésének problematikájából kifolyólag, illetve figyelembe véve, hogy az erősség legnagyobb része téglából épült, a termoluminszcens (TL) datálás tűnt a leginkább alkalmazható abszolút keltezési módszernek. Kutatásunk célja az egyes építési fázisok kronológiájának meghatározása TL kormeghatározás segítségével, illetve a meglevő, régészeti alapon felállított periodizáció pontosítása, esetleges felülvizsgálata.

A TL kormeghatározás segítségével kerámiák, cseréptárgyak, terrakotta műalkotások valamint téglák és egyéb iparrégészeti vonatkozású objektumok kiégetési ideje állapítható meg. Vizsgálatainkhoz 13 téglamintát gyűjtöttünk a vár különböző pontjairól. A TL mérések során az additív módszert alkalmaztuk, a mérésekhez a legoptimálisabb beállításokat pedig plató tesztekkel állapítottuk meg. Az eredmények pontosítása érdekében fakulási teszteket és az α-hatásfokra vonatkozó vizsgálatokat is végeztünk.

Az építési periódusokra vonatkozó eredményeinket igyekeztünk több minta átlaga alapján megadni. A TL mérés által kapott koradatok többsége megfelelően iga-

zodott a régészeti módszerekkel meghatározott korokhoz, két építési fázis esetében viszont további elemzések elvégzésére van szükség, mivel csak egy-egy minta alapján történt az értékelés.

Vizsgálataink mindemellett rámutattak arra is, hogy elengedhetetlenül fontos az α-hatásfok közvetlen mérése, valamint hogy lehetőség szerint egy jelenségből több minta gyűjtésével a mérési eredmények pontosíthatók.

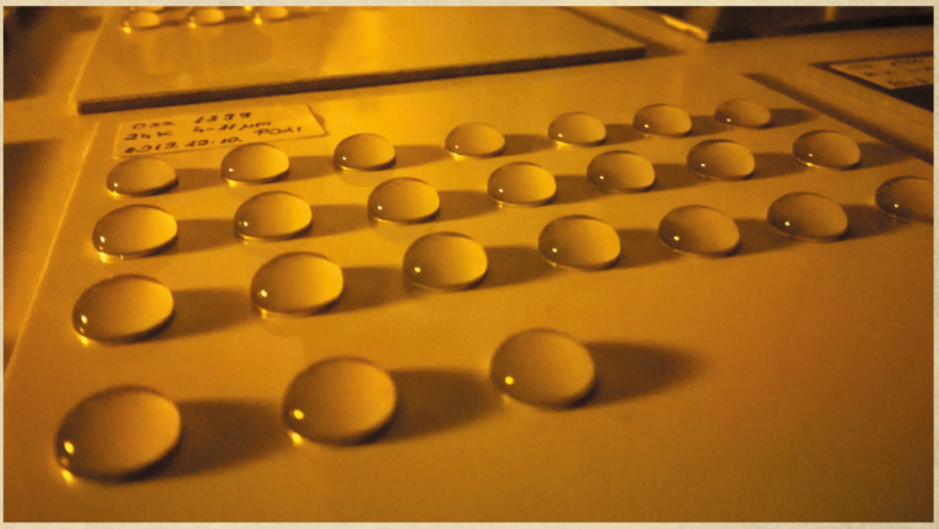

A feltárási folyamat végére létrejött polimineralikus anyagból álló vizes szuszpenzió alumínium korongokra pipettázva (Fotó: Sipos György)

Téglaminta fúrása mintavételezés céljából (Fotó: Sipos György)

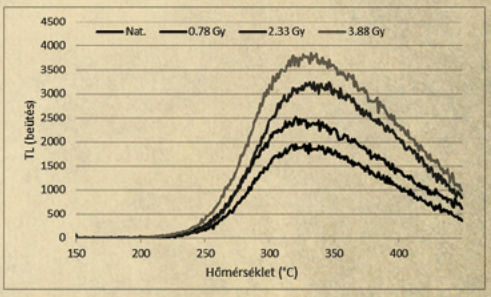

Természetes és az additív TL görbék (az első építési periódusú falból vett egyik minta)

A dombói vár 16. század eleji állapotának virtuális rekonstrukciója, nyugat felől (Buzás Gergely)

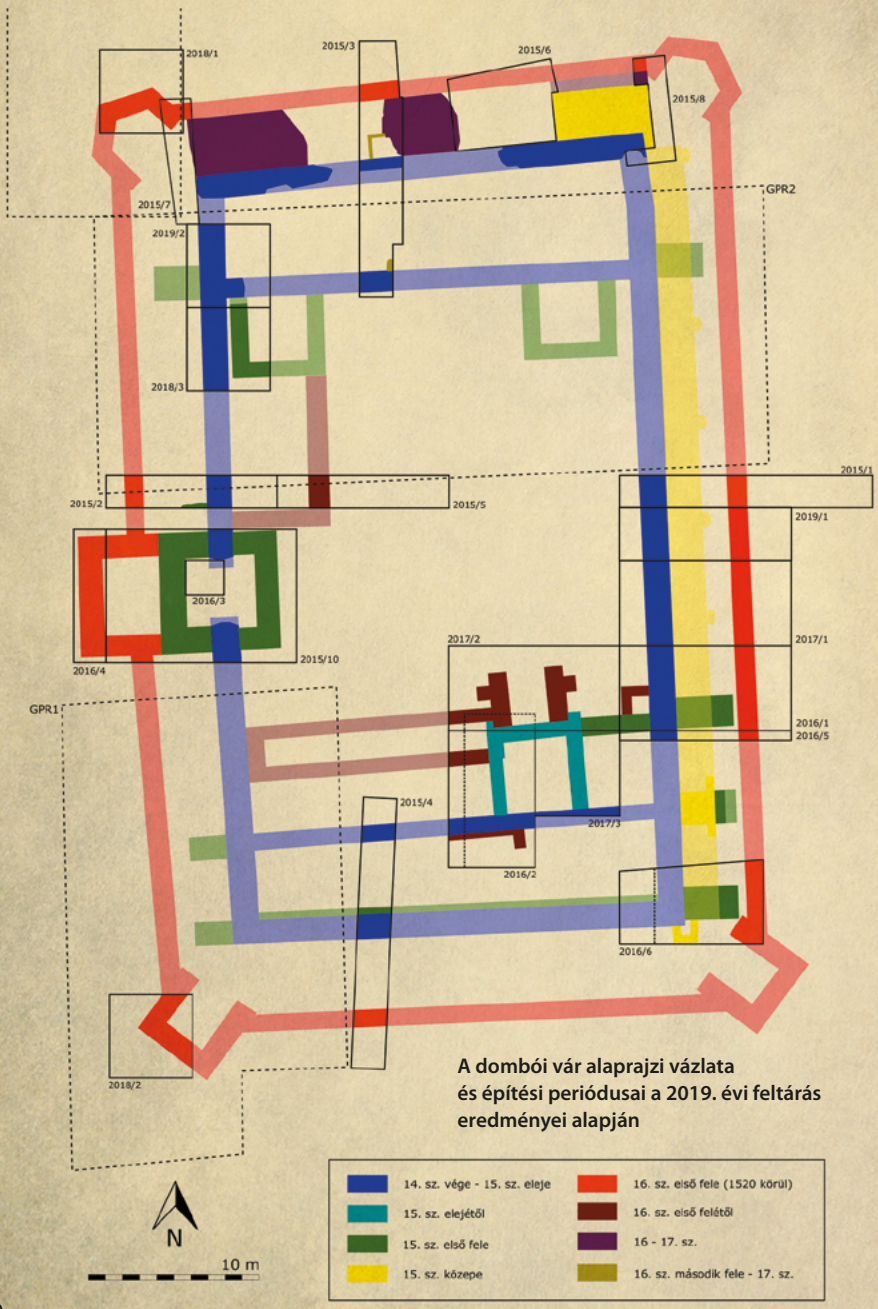

A dombói vár alaprajzi vázlata és építési periódusai a 2019. évi feltárás eredményei alapján

Ortofotó a 2020. évi régészeti feltárásról (Pazirik Informatikai Kft.)

Előzetes eredmények Dombóvár-Gólyavár középkori és törökkori állatcsontleleteiről

GÁL ERIKA

A Dombóvár-Gólyavár területén napvilágra került állatcsontleletek tanulmányozását a 2016-os ásatás 1. szelvényéből felszínre került leletanyagon kezdtük, mert ezen a területen a vár 14–17. század közé időszakából négy periódus is elkülöníthető.

Az első pár száz állatcsont vizsgálata azt valószínűsíti, hogy leggyakrabban szarvasmarhát fogyasztottak a vár lakói, de rendszeresen terítéken volt a sertés, a juh (és kecske?), a házityúk, a vadászott állatok közül pedig a mezei nyúl. Ritkábban fogyasztott emlősállat volt még a ló, a szárnyasok közül pedig a lúd és a fogoly. Halcsont szintén elvétve került eddig elő. Ételmaradékról lévén szó, a kutya hiánya a leletanyagban a várakozásoknak megfelelő, ám néhány rágásnyomot viselő csont közvetett módon utal e faj jelenlétére a várban, valamint a konyhahulladékhoz való hozzáférésére.

A zömében kifejlett szarvasmarhákból származó leletek arra engednek következtetni, hogy a már optimális testsúlyt elért példányokat vágták le, amelyek azonban nem voltak még annyira idősek, hogy sérülések vagy egyéb betegségek nyomai nagy számban jelentkeznének a vázrészeken. Ezzel ellentétben a juh- és kecske(?)-, valamint a sertésmaradványok csak fele-fele arányban voltak elcsontosodva, bizonyítván, hogy ezekből a fajokból nagyobb arányban vágtak le fiatal egyedeket. Két magzati korú malaccsont az anyaállat vetélésére utal. A szárnyasok zöme kifejlett példányokhoz tartozott, ami valószínűleg összefügg a levágásukat megelőző másodlagos hasznosításukkal (tojás, toll, stb.).

Az archaeozoológiai leletanyag valamennyi fajból a koponyától a lábvégekig tartalmaz vázrészeket, ami az állatok helyben történő vágását és feldolgozását bizonyítja. A csontok 14%-án látszik darabolás és vágás nyoma. Bárddal jellemzően a

nagytestű emlősöket (szarvasmarha és ló) darabolták fel kisebb-nagyobb egységekre, általában az ízületek mentén, a csontcsövek közepén ejtett vágások pedig a velő kinyerésére irányulhattak. Finomabb késnyomok a csigolyákon és a bordákon észlelhetők, utalván a gerincoszlop-közeli izmok aprólékos lefejtésére.

Az állatcsontok esetleges megmunkálására eddig egy 48 mm hosszú „csontgyűrű" utal, amelyet egy marha sípcsont csöves részéből fűrészeltek ki. Jelenlegi formájában, valamint használati nyom híján ez a darab inkább csak nyersanyagként vagy műhelyhulladékként, semmint eszközként vagy akár félkész tárgyként értelmezhető.

A rágás- és vágásnyomokon kívül az állatcsontok 5%-án különböző mértékű hőhatás jeleit is észlelni lehetett. Ezek a barnás foltoktól vagy a teljesen barna felülettől a feketés foltokon át az égésnyomokig és kalcinálódásig terjednek.

A leletanyagban eddig kirajzolódó szarvasmarha–sertés–juh és kecske gyakoriság szerint a dombóvári Gólyavár jól illeszkedik a Kárpát-medencéből ismert kisvárak és nemesi rezidenciák közé. Noha a középkori Magyarországon a lóhúsfogyasztás leginkább a falusias lelőhelyekre volt jellemző, különösen az Árpád-kor idején, ennek a szokásnak a fennmaradása – még ha sokkal kisebb mértékben is –, de tetten érhető némelyik városi és uradalmi lelőhelyen, valamint a későbbi korszakokban is (pl. Szabolcs-Földvár, Árpád kor; Vác-Piac utca, 14–15. század; az Erdélyben fekvő Felsőrákos-Rika vára, 12–13. század; a szintén erdélyi Szilágysomlyó-Vár, 14–15. század; Buda-Csikós udvar, 16–17. század).

Darabolás- és vágásnyomok szarvasmarha-állkapcson és -csigolyán, valamint sertéssípcsonton (Fotó: Gál Erika)

Dombóvár-Gólyavár késő középkori és újkori üvegleletei

SZ. OSVÁTH ZSÓFIA – SZTANKOVÁNSZKI TIBOR – BAJNÓCZI BERNADETT – FÓRIZS ISTVÁN – SZABÓ MÁTÉ

A Dombóvár-Gólyavár területén 2015-ben végzett feltárásból (főleg a 2015/1 és 2015/4 szelvényekből, az ÉK-i falcsonk mellől és a kaputorony felső rétegéből) 25 tételnyi, összesen 44 darab üvegtöredék származik. Régészeti tipológiai elemzés alapján a 13. és a 18. század között jellemző öblösüvegeket azonosítottunk, melyek a rezidencia használati idejével korrelálnak. Ezek között találunk cseppespoharak csepptöredékeit, egy *kutrolf*nyakat (angster vagy kotyogós üveg), egy kettőskónikus palack belső osztógyűrűjét, egy pécsi kettőskónikus palacktípus töredékét, valamint a leletanyag legnagyobb részét kitevő, két ablakszemtípushoz tartozó töredékeket. A tárgyak eredeti formájának rekonstruálása és a jellegtelen töredékek meghatározása azonban nem végezhető el. Az egyes üvegleletek pontosabb keltezésre néhány kivételtől eltekintve (pl. cseppespohár-töredékek – 14–15. sz., pécsi palack – 15. sz.). nem voltak alkalmasak (pl. hosszabb ideig változatlan darabok, a lelőhely bolygatott, planírozott felső rétegéből származók, ill. nem karakteres töredékek). A leletek töredékességéből adódó azonosítási nehézségek a leletegyüttesben előforduló alapüvegek és arányuk megismerése mellett további indokként szolgáltak a kutatás jelentős részét képező archeometriai vizsgálatok elvégzéséhez.

Az üvegek kémiai összetételét pásztázó elektronmikroszkópos analízissel (SEM-EDS), a színezőket kézi röntgenfluoreszcens spektrométerrel (hXRF) vizsgáltuk. A leletek túlnyomó részét növényi hamus üveg (mezopotámiai, szíriai és velencei üveg néven is ismert) képezte. A két cseppespohár-töredék, valamint bizonyos ablakszem-töredékek hasonló kémiai összetétele alapján feltételezzük, hogy egyazon tárgyból, ill. egyidejű gyártásból származnak. Emellett további három alapüvegtípust azonosítottunk a kettőskónikus palack töredéke, két ablakszem-töredék és egyes felismerhetetlen darabok (Waldglas vagy erdei üveg), a kutrolf (alumíniumdús kevert alkáli alapüveg), valamint egy szürkés és egy világoskék jellegtelen fragmentum

(kevert alkáli alapüveg) esetében. Mindezen receptúrák több műhely (vagy „iskola”), illetőleg több periódus különféle termékeire utalnak. A halványzöld üvegeknek, melyeket a régészeti szakirodalom gyakran Waldglas-ként azonosít, csak egyik darabjáról bizonyítottuk a fahamus üvegösszetételt, míg az enyhén szürkés tónusú kutrolfnyak-töredék az említett alumínium-dús üvegből, egy másik azonosítatlan edényhez tartozó peremtöredék növényi hamus üvegből készült. Ez az eredmény kiindulási alapot ad a fogalmak tisztázására (halványzöld velencei, azaz növényi hamus üveg vagy zöld színűre korrodálódott erdei üveg), illetve a két üvegtípus elkülönítésére (pl. korrózió különbségei) vagy összetéveszthetőségük evidenciájára. A kék üvegtöredékekben kobaltot és rezet együttesen, ill. rezet, a barna ablakszemtöredékekben mangánt mutattunk ki színezőkként. Egy átlátszó üveg fonáldíszének ritka zöld színét vas és réz együttes alkalmazása okozhatja. Egyes üvegtöredékek fehérsége azonban az erdei üvegtípust erősebben érintő korrózió következménye.

Összetett kronológiai kérdésekre, illetve azok történeti összefüggéseire (pl. az ablaküvegezés ideje, illetve milyen hatással lehetett a Dombai család udvari főlovászmester pozíciója az üvegek rendelésére) a 2015-ös ásatási idény üvegleletei alapján egyelőre nem tudunk válaszolni. A különböző darabok helyi gyártásának (közeli vagy magyarországi) illetve import voltának kérdése még az alapüvegek ismeretében is tisztázatlan.

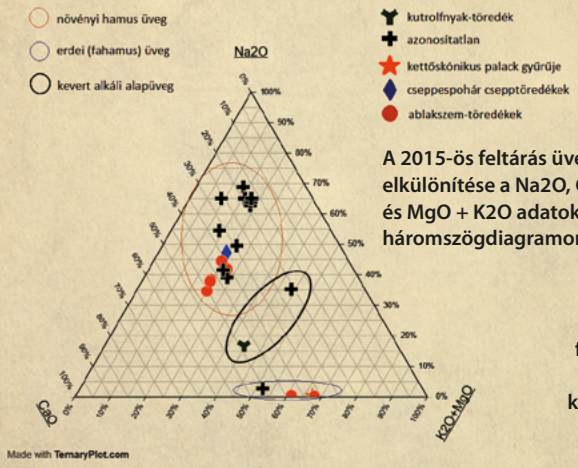

A 2015-ös feltárás üvegleletinek elkülönítése a Na2O, CaO és MgO + K2O adatokat mutató háromszögdiagramon

A 2015-ös feltárásból származó kutrolfnyak töredéke

Dombó Páltól Esterházy Pálig

Dombóvár birtoklástörténete a 16–18. században

TAKÁCS ISTVÁNNÉ

330 évvel ezelőtt, 1691-ben került Dombóvár az újkori magyar történelem egyik legnevesebb főúri családja, az Esterházyak tulajdonába. Pontosan annak a herceg Esterházy Pál nádornak a kezébe, aki a török kiűzése után következő földprivatizációs folyamatban a bécsi kormányzattól a legnagyobb birtoktestet kapta Magyarországon. Köztük a dombóvári uradalmat is. Nem lényegtelen a kérdés, hogyan jutott Dombóvár a birtokába? Ahogy eddig állítottuk, vásárlással? – amint dr. Szőke Sándor, a dombóvári Gőgös Ignác Gimnázium tanára írta 1964-ben megjelent monográfiájában? Lehetett egyáltalán vásárlással földbirtokot szerezni az akkori Magyarországon? Vagy netán királyi adományként kapta katonai, esetleg az államirányításban való szerepvállalásáért? Vagy…?

Településünk első ismert birtokosa a névadó Dombó család közel 200 évig birtokolta zavartalanul itteni uradalmát. 1526 után, a tragikus török előrenyomulás idején viszont bekövetkezett a család férfiágon történő kihalása, ami megnyitotta a földek utáni nőági és oldalági öröklés lehetőségét. Így lett többek között a Henyey család és a Lorántffy család mellett a Várday és bedeghi Nyáry család is tulajdonosa a török által megszállva tartott dombói várnak és uradalomnak. Ám mindegyik csak rövid időre birtokolta a területet, ugyanis az ő magvuk is megszakadt férfiágon. De ki volt a birtok gazdája ezt követően, 1624 után? Milyen módon került Esterházy Pál kezébe? Milyen megfontolásból volt szüksége konkrétan a dombóvári uradalomra (is)? És miért állíthatta Esterházy Pál nádor 1691-ben, hogy a dombóvári uradalom a török foglalás előtt már az ő elődeié volt?

Tény, hogy 1691-ben, a kincstárral kötött egyezséget követően a herceg 50 ezer forintot fizetett érte. Fizetett, de nem vásárolta a szó klasszikus értelmében! Mit tartalmazott az a bizonyos egyezség? Mert ez az összeg nem az uradalom valós értékét kifejező érték volt. Ennek bizonyítéka az is, hogy csak a fizetést követően indult meg

az addigra már lepusztult dombói birtok állapotának felmérése Esterházy megbízottja, Kelcz Mihály részéről.

Az adományról szóló királyi donációs levél kiállítására négy évvel később, 1695. július 19-én került sor. Valójában tehát ettől az időtől számíthatjuk Esterházy Pálnak a dombóvári birtokba való beiktatását, tulajdonjoga érvényesítésének kezdetét.

A feltett kérdésekre a viszonylag korlátozott forráslehetőségeim birtokában is megpróbálok előadásomban választ adni, a korabeli történelmi hagyományokat körvonalazni és Dombóvár 16–18. századi birtoklástörténetét felvázolni.

I. Lipót 1695-ben kelt adománylevele Esterházy Pál részére a dombói várhoz tartozó uradalomról

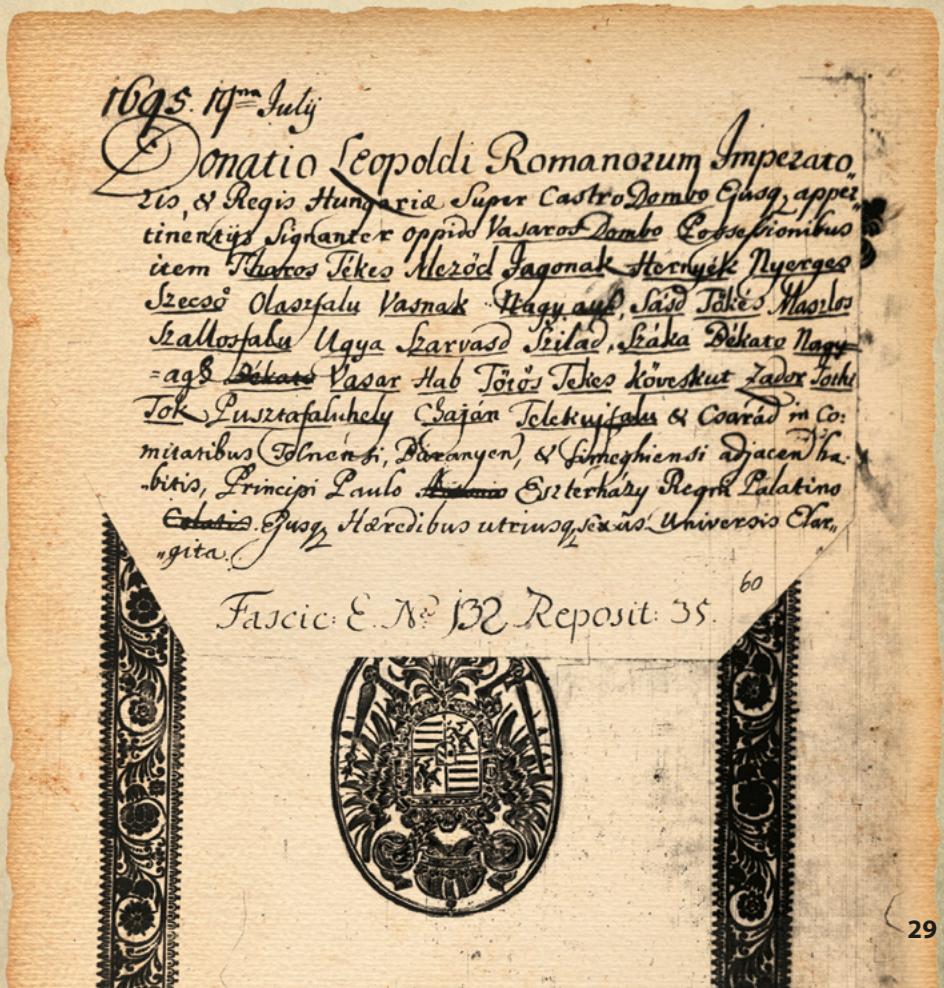
1695. 19na Julij
Donatio Leopoldi Romanorum Imperatoris, & Regis Hungariæ Super Castro Dombo Ejusq. appertinentijs Signanter oppido Vasaros Dombo Possessionibus item Tharos Tékes Meződ Jagonak Hernyék Nyerges Szecső Olaszfalu Vasnak Nagy ayd, Sásd Tőkés Maszlos Szallosfalu Ugya Szarvasd Szilad, Száka Dékato Nagy=agh Dékato Vasar Hab Tőtős Tekes Köveskut Zador Tothi Tok Pusztafaluhely Chaján Telekujfalu & Csarád in Comitatibus Tolnensi, Baranyen, & Simeghiensi adjacen habitis, Principi Paulo Esterházy Regni Palatino Ejusq. Hæredibus utriusq. sexus Universis Elargita.
60
Fascic: E. No 132 Reposit: 35.

Ásó nélkül

ERKY-NAGY TIBOR

Mit tehet egy középkori várakért lelkesedő általános iskolás diák, aki már 1966-ban szóbeszédből hallotta, hogy lakóhelyén „egy török kori alagút” miatt süllyedt meg a Rothermel-ház, amely egyenesen Dombó Pál várától idáig vezetett? Akit 1968 tavaszán felvillanyozott a hír, hogy a Szigeterdőben egy „Árpád-kori földvár” maradványaira bukkantak? Aki sajnálta, hogy nem Sopronban vagy Pilisvörösváron él, mert ott igazi várak épültek abban az időben. Aki 1970-ben dr. Szőke Sándor monográfiájából szinte szó szerint tudta idézni Kelcz Mihálynak a török kitakarodása után készült jelentését, hogy aztán később megrajzolja, majd próbálja hungarocellből kivágni és összeállítani a vár makettjét? Ennél többet aligha.

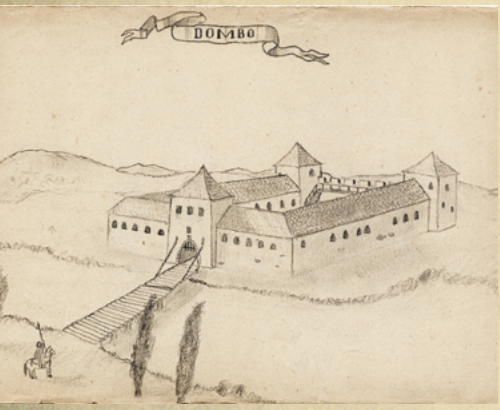

Dombó vára. Nagy Tibor ceruzarajza (1970)

Közben felnőtt, a diákkor emlékeit belepte a por, de bármikor meglátta a két árválkodó falcsonkot, azok mindig eszébe juttatták, hogy *egy* elvégzendő feladata még biztosan van. Aztán egy őszi napon építész- és mérnökbarátokhoz fordult, akiknek módjukban állt segíteni, akik tudásukat és képzelőerejüket adták a feladathoz, akikkel újra- és újraértelmezték a Kelcz-jelentést, amiből rajzok, fényképek, helyszíni mérések születtek – mindezek ásó nélkül, mert annak használata számukra tiltott dolog volt.

Újságcikkekre, képekre, levéltári kutatásokra, légifotókra támaszkodva, Gelencsér Gábor vasútmérnök méréseit, Dunai József építészmérnök méréseit, 3D-s rajzait és Molnár János festőművész akvarelljeit felhasználva 2006-ban jelent meg a *Dombóvár tegnap és tegnapelőtt* című könyv, amelyben első ízben jelentek meg a vár elgondolt képei, s a könyv – szerencsére – nem maradt visszhangtalan.

Mígnem 2014 nyarán Berta Adrián vezetésével megjelent egy lelkes kis csapat a vár tövében, ám számukra az ásó használata – szerencsénkre – már kötelező volt…

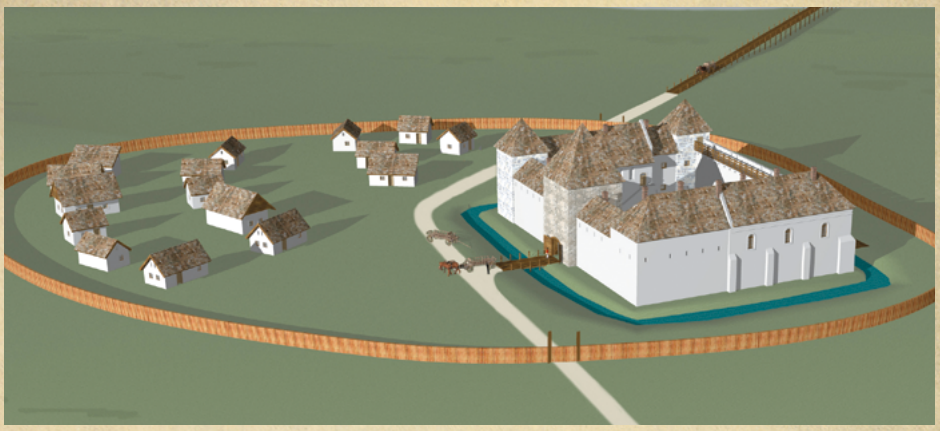

Dombó vára a faluval. Dunai József építészmérnök 3D-rajza (2006)

Vásár a vár alatt. Molnár János festő- és grafikusművész akvarellje (2006)

A „Gólyavár” emlékezete a helyi sajtóban, irodalomban, és a köztudatban

Egy kutatás kezdeti eredményei

MÜLLER ÁDÁM

Az előadás a helyi vonatkozású emlékekből, hagyományokból azokat mutatja be, amelyek a nagyközönség számára eddig kevésbé voltak ismertek, vagy esetleg már feledésbe merültek. A város mellett található vár maradványai nemcsak a hétköznapi, hanem a tanult emberek érdeklődését is felkeltette. Az első jelentős személy, akiről tudjuk, hogy településünk múltjának búvárlója volt: Hegedűs Alajos plébános, aki 1818-ban került Dombóvárra. Benne a helyi krónikaírás megteremtőjét tisztelhetjük. Az általa indított Historia Domus nemcsak korának fontos történéseit (a Kapos folyó szabályozása, az 1848-49-es események), hanem a korábbi időszakokra vonatkozó kutatásainak eredményeit is tartalmazza. A Kelcz-jelentés alapján készített leírást a várról, míg a történeti adatok vonatkozásában – a birtokos Dombai család valamint a későbbi tulajdonosok bemutatásánál – más forrásokat is felhasznált.

A 20. század elején Csekefalvi (sz.: Faics) Irén állami elemi iskolai tanítónő, majd iskolaalapító és igazgató az 1898-tól induló, hetente megjelenő helyi sajtóban, a *Dombóvár és Vidék*ben jelentetett meg rövid novellákat, amelyek alapját történeti, családtörténeti kutatásai képezték. A több tudós társaság tagságával, elismerő oklevelével rendelkező úrhölgy történeteinek főszereplői a középkori és kora újkori történelem ismert vagy éppen kevésbé ismert nőalakjai, akik valamilyen módon kapcsolatba hozhatók a környékbeli várak (Dombóvár, Döbrököz) történetével. A fővárosi és vidéki újságokban is publikáló szerző novelláiban Dombay Mihály és Török Boriska vonzalmáról, Dombay Piroska és Werbőczi Lehel (tragikus) szerelméről írt. A Dombai család leányágára vonatkozó családfakutatása ma is számos érdekességgel szolgál.

Szepessy László dombóvári születésű költő, tanár, mint a helyi újság hírlapszer-

Pest 1860. vasárnap, Julius 8-án.
Megjelen minden vasárnap másfél nagy iven.

2. köt. 15. sz.

Előfizetési díj fél évre 5 ft. 25 kr., egész évre 10 ft. 50 kr.
Előfizethetni: Werfer Károly kiadónál feldunasor 10. szám alatt, és minden cs. kir. postakivatalnál.

Dombóvár.

— Tolnamegyében. —

Dombóvár, nevét a híres Domból családtól örökölte, — nyugoti részén láthatók e várnak régi düledezett falai, melyek valaha Dombói és Verbőczy Istvánnak lakhelyül szolgáltak. E családnak két utóda Pál és János testvérek, mindketten híres törvénytudók, Kapos és Sió folyók között fekvő földeknek örökös urai voltak. Dombó Pál, kiről Timon történetiró azt mondja, hogy Hunyady Mátyás koronázásakor mint fölovászmester volt jelen, mint híres törvénytudóra, II. Ulászló idejében többekkel együtt a magyar törvénykönyv átvizgálása bízatott.

Dombó Pál agykórban halt meg, hűk tetemei Felső-Nyéken az akkori időben ott fenállott kolostor templom sírboltjába tétettek le. — 1760. évben a már romba dőlt kolostor templomának kövei elhordattak s midőn az alapköveket felszednék, sírboltra akadtak, melyben egy kőkoporsó találtatott ezen körirással: Dombó Pál teste vagyon itt, ki azon tartománynak, melyet a Balatonból kifolyó Sió és Kapos vizei körülfolynak, volt örökös ura.

Dombó Jánosról az oklevél azt mondja, hogy Verbőczy Istvánnak Örzse nevü leánya volt hitvese.

Verbőczy nejével kapta Döbröközt, ennek halála után sok évig özvegy maradt; meghalván Örzse leánya, Dombó János, hogy öcsköst maga után hagyhasson, második házasságra lépett, és eljegyzé magának özvegy Herczeg Katalint, — a házassági esketést Döbröközön tarták, melyre Nádasdy Tamás is meghivták.

Dombó János örökös nélkül elhalván, Verbőczi István vevé által Dombó várat; itt több ízben tartózkodott, sőt tartományi gyüléseket is tartott mint alnádor.

Dombóváron I. Ferdinánd király idejében hazánk atyjai tartományi gyüléseket tartottak. Ily tartományi gyülések szorosabb értelemben Magyarországon régi időktől XVII. század végéig, még I. Leopold korát is ide véve, gyakorlatban voltak. — Tartattak pedig az ország bizonyos táján vagy részén, — mely tartomány régi műszóval fejeztetett ki, nemessége és törvényhatóságai által, a haza veszélyesebb körülményeiben, és leginkábbhonvédelmi vagy a kormányt veszélyező esetekben.

Dombóvára a gátról oda nézve balfelől, mely most is emeltebb, volt a város, mint némely nevezetesebb mérnökök vélekednek, kik a hely-

Dombóvár

kesztője ismerte Faics Irén történeteit, feltehetőleg hatásukra írta meg egyik talán legtöbbet idézett versét *Tinódi Dombóvárott* címmel (1908). A költemény alapja és a cselekményének fő mozgatórugója a megsebesült, ápolásra szoruló költő és a vár urának leánya, Dombai Emma közti szerelem.

A *Dombóvár és Vidék*ben az 1930-as években megjelenő, a város neves alakjait bemutató sorozatban Dombó Pált, Tinódi Lantos Sebestyént, Werbőczi Istvánt ismerhetjük meg többnyire kitalált romantikus történeteken keresztül, amelyeknek a végén történelmi krónika és rövid életrajz is szerepelt (szerző: Szebényi sz.: Sztolarik Tivadar).

A Királyi Katolikus Esterházy Miklós Nádor Reálgimnázium és a Dombóvári Nyilvános Jogú Magán Polgári Fiú- és Leányiskola évkönyveit olvasva többször is találkozunk a vár említésével: általában a közeli tanulmányi kirándulások helyszíneként, más esetekben iskolai dolgozatok választható témájaként. Marczell György, a kiváló gimnáziumi művésztanár, 1938-ban a székesfehérvári tankerület kiállításán, más festményei mellett, Dombó Pál várának romjait ábrázoló romantikus képpel is szerepelt – sajnos az említésén kívül mást nem tudunk erről az alkotásról.

A Szt. Orsolya Rendi Tanintézetek tanítóképzős növendékei által az 1930-as években készített, kéziratban megmaradt, *Miénk* című albumban a Gólyavár történetének rövid bemutatását és rajzát is megtaláljuk (ez munka a közelmúltban egy hagyatékból adományként került a Helytörténeti Gyűjtemény birtokába). Szintén az 1930-as évek érdekessége a Tolnamegyei Hírlapban megjelent cikk, ahol a Szegeden feladott, Dombóvárra címzett levelezőlap (rajzolt dombok, betűrejtvény, a vár ábrázolása) történetének kalandos leírásával találkozhatunk.

A helyi szerzők által publikált tudományos értékű munkák közül a dr. Szőke Sándor gimnáziumi tanár, helytörténész és múzeumalapító által írt, már három kiadást megért (1964, 1971, 1996) *Dombóvár* című monográfia a legismertebb. Ebben részletesen foglalkozik a Dombai családdal és a vár történetével. Dr. Szőke Sándorné (sz. Zsíros Mária) által feldolgozott és publikált (1983) ún. *Kelcz-jelentés* szintén alapműnek számít a téma kutatói számára. A Dombóvár Városi Művelődési Központ és Könyvtár által Dr. Balipap Ferenc szerkesztésében (1984–1988) kiadott *Dombóvári Kalendárium* több számában is olvashatunk helytörténeti témájú írásokat. Ezek közül Gömöry József pedagógus, evangélikus lelkész a *Dombóvár az irodalomban* és a *Dombóvári szíves kalauz* címmel írt munkáiban foglalkozik a középkori erősséggel. Erky-Nagy Tibor tipográfus, helytörténész művészi igényességgel megjelent köteteiben (*100 év*

Dombóváron, Dombóvár tegnap és tegnapelőtt) a várról a különböző korokban készült fotókkal, ábrázolásokkal, festményekkel, rövid leírásokkal, a vár elméleti rekonstrukciójával ismereti meg az olvasót. Takács Istvánné helytörténész az Esterházyak dombóvári tulajdonszerzésének kérdéskörét kutatta és tartott előadásokat a témában.

Szepessy László költő (1910)

A Kelcz-jelentés másolata, Illyés Gyula kézírása (1934)

Dombóvár és Vidéke (1934)

Faics Irén (1928)

BAJNÓCZI BERNADETT
geológus,
tudományos főmunkatárs
ELKH CsFK Földtani és Geokémiai Intézet, Budapest
bajnoczi@geochem.hu

BERTA ADRIÁN
régész
ELKH BTK Régészeti Intézet, Budapest
adrianberta@gmail.com;
berta.adrian@abtk.hu

BUZÁS GERGELY
régész, művészettörténész, múzeumigazgató
MNM Mátyás Király Múzeum, Visegrád
buzasgergely@visegradmuzeum.hu

ERKY-NAGY TIBOR
tipográfus
Dombóvár
bebi1956@t-online.hu

FÓRIZS ISTVÁN
fizikus, tudományos főmunkatárs
MTA CsFK Földtani és Geokémiai Intézet, Budapest
forizs@geochem.hu

GÁL ERIKA
archeozoológus, tudományos főmunkatárs, ELKH BTK Régészeti Intézet, Budapest
gal.erika@abtk.hu

MÜLLER ÁDÁM
igazgató
Dombóvári Kulturális Szolgáltató Központ, Dombóvár
mullerkovacs@gmail.com

OSVÁTH ZSÓFIA
régész
SZTE BTK Régészeti Tanszék, Szeged
zsofia.osvath@gmail.com

REKECZKI KINGA
régész
Szeged
kingarekecki@gmail.com

SINYI ZSOLT
operátor
Dombóvár
sinyizsolt@gmail.com

SIPOS GYÖRGY
geográfus, tanszékvezető
SZTE TTIK Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék
gysiposgeo.u-szeged.hu

SIPOS MÁTÉ
ügyvezető
Greypixel Geometrics, Pécs
mate.sipos@thegreypixel.com

SUHAJDA LEVENTE
régészhallgató
SZTE BTK Régészeti Tanszék, Szeged
suhlevente@gmail.com

SZABÓ MÁTÉ
intézeti mérnök
ELKH CsFK Földtani és Geokémiai Intézet, Budapest

SZTANKOVÁNSZKI TIBOR
régész
Móra Ferenc Múzeum, Szeged
sztankovanszkitibor@gmail.com

TAKÁCS ISTVÁNNÉ
tanár, helytörténész
Dombóvár
tmarika2@gmail.com

VARGA B. ZSUZSANNA
régész
Siklósi Gyula Várostörténeti Kutatóközpont, Székesfehérvár
biankazsuzsanna94@gmail.com

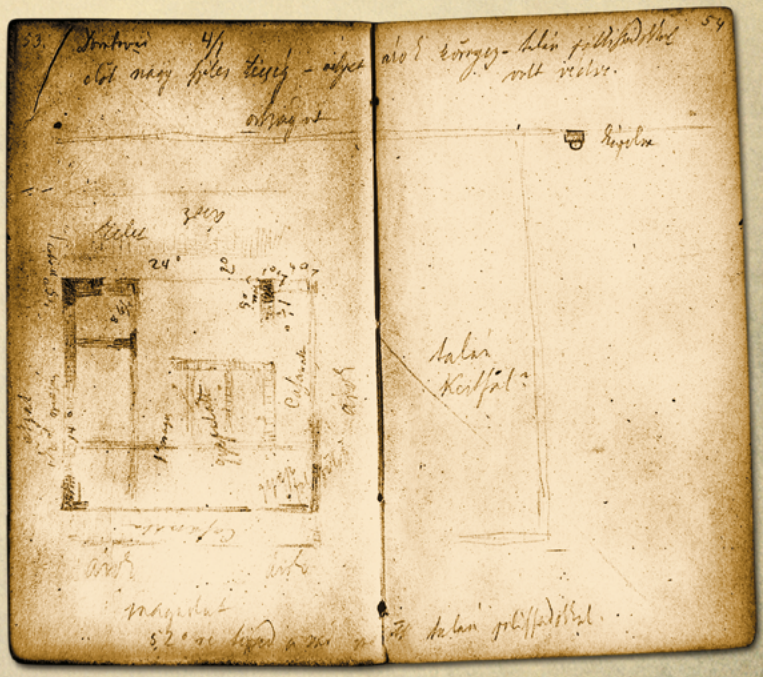

A dombóvári vár omladékainak alaprajza Rómer Flóris naplójában (1866)

Dombóvári Művelődési Ház • 7200 Dombóvár, Hunyadi tér 25.
Telefon: +36 74/466-538 • Mobil: +36 20/463-7373
E-mail: dmhkft.szervezo@gmail.com

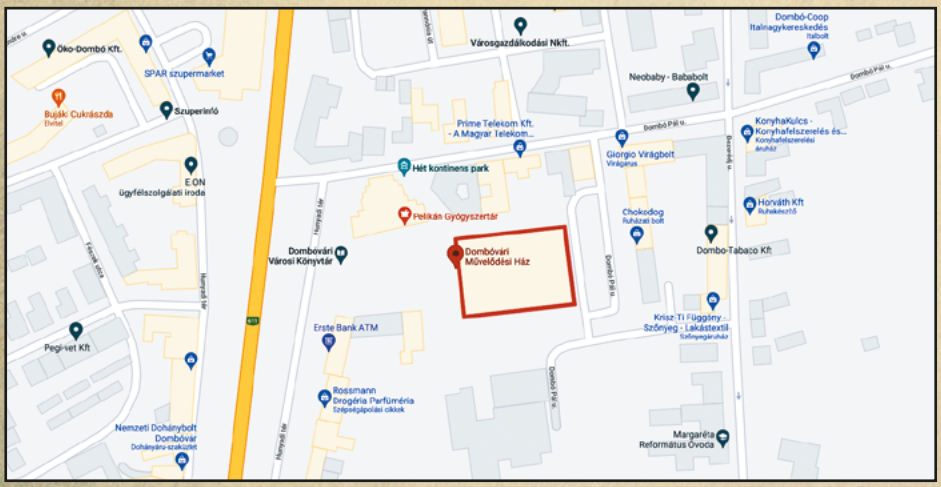

611
Hunyadi tér
Telek u.
Népköztársaság útja
Dombó Pál u.
Szent István tér
Jókai u.
Ivanich Antal u.
Berti u.
Bezerédj u.
Katona József u.
Zsilinszky u.

Greypixel Geometrics Kft.